

GYURKÓ LÁSZLÓ: LENIN, OKTÓBER

A történelmi alakok életét megörökítő-ábrázoló szépirodalmi műfajok, akár drámai művekről, akár életregényről vagy más epikai feldolgozásról van szó, a különféle esztétikai rendszerek közötti vitáknak jó alapot szolgáltatnak. Meddig tart a szépirodalmi jelleg, hol hajlik át a tiszta történetírásba — ilyen és ehhez hasonló kérdések joggal foglalkoztatták és foglalkoztatják ma is a szakemberek vitatkozó kis csoportjait. S ez a vita nem is dönthető el egyszerűen *elvi* alapon: ha igaz is, hogy egyéb szakterminológiai zavarainkhoz hasonlóan itt is túl sok jelenséget bevontunk pl. az életregény *szépirodalmi* jellegű elnevezése alá, nem volna helyes egyes műközpontú irodalomtudományi irányzatok radikalitásával minden olyan művet, mely nem pusztán a fikció és írói fantázia teremtménye, melyben a valóságos történelmi események számai felfedezhetők, az esztétikum területén kívülre taszítani. Az alkotói fikció és ugyanis, ha nem is korlátozatlanul, e területen kívül is érvényesülhet: megtörtént események történelmileg kijegecesedett értékelésén maga a történelemtudomány is gyakran változtat, egyidejű események fontossági sorrendje az utókor történetírásának szemében szinte nemzedékenként átalakul, történelmi szereplők bonyolult jellemrendszerében a változó érdeklődésnek megfelelően más és más jellemvonások kapnak uralkodó megvilágítást, s cselekvésük motiválásában is eltolódások következhetnek be. Így maga a történetírás, a teljes történeti igazság megközelítésének és fölfedezésének folyamatában, sem képes mentesíteni magát saját történeti pillanatának, a kollektív tudatban és a társadalmi pszichében lejátszódó folyamatoknak befolyásától. S a valóságmegközelítés elért eredményeinek relativitása mindig a következő monográfia vagy korrajz módszereinek fényében tűnik szembe igazán. Ha a történetírásban is léteznek korszerű áramlatok, melyek bizonyos értelemben újraértékelik a múltat, az értékelés és motiváció olyan *egyéni* módjait, melyek a szépirodalmi fikcióval rokonabbnak tűnnek, még nehezebb élesen elkülöníteni a múltat átértékelni akaró egyidejű tudományos történetírástól, ill. az abban elrejtett s csak utólag feltűnő fikcióelemektől.

Ez a problematika azonban csak azoknak a valóságos történelmi alakok középpontba állító életregényeknek a problematikája, melyeknek sikerült a dialektikus egység feszültségeiben is eleven csodáját megteremteniök fikció és valóságos történelem között. (Pl. Alekszej Tolsztoj *Nagy Péter-e*, Laczkó Géza *Rákóczi-ja* stb.) Az életregények legtöbbje számára azonban az egész problematika akadémikus kérdésfeltevésnek bizonyul: az igényesebbje inkább lemond az egyéni fikció jogáról, s ezzel szinte azonosul a történetírással, legjobb és legirodalmibb változatában is legfeljebb *dokumentumregénnyé* változik, míg az igénytelenebb — Lukács kifejezésével élve — „műalkotásszerű képződmények” a történelmet csak díszletnek tartják meg, hogy annál jobban elmerüljenek a hol okmányokkal is igazolható, hol csak fikciószerű *hálószoatitok* világában. Az ilyenfajta selejtes érdeklődés számára az olyan világtörténelmi személyek is, mint Napóleon, csak a budoárok kakasaiként érdekesek. A XX. század puritán, vagy legalábbis annak tűnő s magánéletük titkait a közvilágítás elől gondosan eltüntető népvézerei az ilyen olcsó szenzációirodalom számára nem jelenthettek vonzóerőt, legalábbis addig nem, míg valamilyen valóságos vagy vélt emberi gyöngeségük közzsájra nem került, mint pl. Hitlernek a közismert szadizmusával esetleg összefüggő feltételezett homoszexualitása.

Ahol azonban az ilyesféle „magánéletnek” semmi nyoma, ahol egy nagyon egyszerű és természetes, a magánéletben csak az egészséges kikapcsolódást és erőgyűjtést kereső, egyébként minden energiáját a közéleti-politikai tevékenységre fordító életről van szó, semmi keresnivalója az olcsó szenzációhajhász „irodalmi” szellemének. Nem véletlen tehát, hogy Lenin sok szépirodalmi mű mellékalakjaként feltűnt már, közéleti arcát egy adott történelmi

pillanat összefüggéseiben igyekeztek megragadni eddig is, de kifejezetten re-
gényszerű igényesebb életleírása még nem született. Hisz az ő élete annyira
felolvad a történelemben, a munkásmozgalomban, saját pártja történetében,
hogy attól elszakítva, de akárcsak valamilyenfajta magánéletének azzal pariz-
sias nyomatékot juttatva sem lehet ábrázolni. Szükségszerű tehát, hogy a
róla szóló irodalomban csaknem kizárólagosan a szaktudományos történelmi
ábrázolások dominálnak. Maga a lenini életforma is hozzájárult ahhoz, hogy a
róla szóló művek — párttörténet, hivatalos életrajz, özvegének vagy mások-
nak visszaemlékezései — néhány új epizódon kívül csaknem mindenütt ugyan-
azt a szűkebb vagy tágabb nyilvánosság előtt lejtászódott s jelentőségében
már menetközben történelmivé váló életpályát rögzítették. De nemcsak ez
magyarázza az életpálya ábrázolásának erősen uniformizált jellegét. Hozzá-
járult az a *bálvány*-képzési folyamat, melynek Gyurkó csak kész eredményeit
ábrázolja, s legfeljebb legáltalánosabb, a kor orosz valóságában rejlő okait,
de kibontakozását nem. Hogy az ember-Leninből hogy lett herosz, félisteni
magasságban a tömegek fölé emelt, monumentálisá növesztett bálvány, az
összefüggethet az orosz muzsik bálványozáshoz szokott lelkületének „elvárá-
saival” is, azok lappangó továbbélésével a szovjet valóság forradalmian át-
alakuló falujában, sőt a kollektivizálás és az iparosítás következtében beáramló
paraszti tömegeken keresztül a városokban is. Az elsődleges ok azonban a
személyi kultusz fokozatosan kialakuló mechanizmusa, melynek Lenin élő,
minden személyes dicsősítés és minden bürokratikus megmerevítés ellen szen-
vedélyesen tiltakozó alakja kényelmetlen zavaró körülménnyé vált, s melyet
legkönnyebben a piederstálra emeléssel, a sztálini életforma méltóságteljes-
ségéhez hasonlító idomításával lehetett közömbösíteni. Ezek a követelmények
a *megírt* visszaemlékezéseket is befolyásolták, soknak a megszületését pedig
az Ehrenburg memoárjaiban ismertetet okok gátolták, így Lenin életének és
személyiségének jegeit hosszú ideig csak életrajzának hivatalos és a párttör-
ténét sztálini értelmezéséhez hozzáalkalmazott változatából, valamint volt pol-
itikai ellenfeleinek jórészt Nyugaton megjelent és szükségszerűen torzító visz-
szaemlékezéseiből lehetett „megismerni”.

Ezért tűnhetett olyan fontos dokumentumnak a személyi kultusz elleni
harcnak és az élő Leninhez, a leninizmus élő forrásaihoz való viszatérésnek a
folyamatában Gilnek, Lenin egykori sofőrjének memoárja. Ő volt az a *kisem-
ber*, aki Lenint úgyszólván sosem látta hivatalos ténykedés közben, még be-
szédeit sem hallgatta, mert csak a tett színhelyére szállította gazdáját, s aztán
az autóra vigyázott. Így aztán emlékezetében az utazás közben közvetlenül be-
szélgető, emberek apró-cseprő ügyeivel gondosan foglalkozó, pihenő vasárnap-
jain kirándulással és vadászgatással kikapcsolódó Lenint mutatja be, emberi
közelségbe hozva alakját.

Gyurkó nagy vállalkozásának is ez a váratlanul újra felfedezett ember-
Lenin volt a döntő indítéka. Gil Leninje, aki külte sorát a Krezml fodrász-
műhelyében, aki a „nyicsevo” szelleme ellen, a kisemberek sérelmeinek orvos-
lására a forradalom által teremtett apparátus embereit fenyegette letartóztá-
tással és kivégzéssel, de ugyanakkor elítélte Zinovjevét, mert nem hagyta ki-
bontakozni a petrográdi munkásság spontán tömegterrorját, amikor az így
akart visszavágni az ellenforradalom erőinek Volodarszkij meggyilkolásáért.
S egy kép Leninje, egy csaknem teljesen ismeretlen fennmaradt fotográfia Len-
ninje, aki nem illett össze a bálvány-Leninnel: az orosz forradalom és a nem-
zetközi proletariátus vezére, aki Moszkvában, 1921-ben, a Komintern III. kong-
resszusán „a lépcsőre kuporodva ír, jegyzetfüzete a térdén, homlokát bal te-
nyerébe támasztja, sapkája mellette fekszik a földön. Valahol a háta mögött
morajlik a terem, szinte hallani a szónok éles hangját, a tapsot, de ő csak
kuporog a lépcsőn, és dolgozik, munkájára összpontosítva minden gondolatát,
mítsem törődve zajjal, hamis tekintéllyel, ostoba etikettel.”

De bármennyi érdekeset is nyújtanak Leninről az ilyen képek, a személyi
kultusz etikettjétől megszabadult memoárok, mint Boncs-Brujevicsé, Gilé, ezek
már csak az egész világ érdeklődésének fókuszába került Lenint mutatják
meg, a Népbiztosok Tanácsának elnökét, államférfiúi mivoltában, vagy a
világ egyhatodát kitevő birodalom születő új társadalmi rendjének gondjaiból
pillanatokra kikapcsolódó, de még ilyenkor is gyakran a gondokba (közbizton-
ság hiánya stb.) beleütköző minőségében. De a forradalom Leninjének, az
emigrációs előkészületi évek és 1917 Leninjének igazabb arca csak azoknak a
gazdag, árnyalt és az 50 éves fordulójában különösen fellendülő kutatá-
soknak az alapján kerülhetett megfestésre, melyek a szovjet történettudomány

utóbbi éveinek publikációiban váltak hozzáférhetővé. S Gyurkó könyvének nagy érdeme, hogy a Leninre vonatkozó szakirodalmat, dokumentumokat és emlékiratokat, s az újabb eredményeket egyaránt áttekintette, motiválta, összefüggésbe hozta s egy megkapó *egyéni* életrajzot teremtett a jórészt közismert vagy legalábbis rövidesen hozzáférhető adatokból.

Az orosz társadalom fejlődésének, az orosz munkásmozgalomnak pár évtizede, Gapon pápa, Raszputyin, a cári család, Kerenszkij, Cereteli, s Lenin bolsevik harcostársainak fel-feltűnő portréi, Lenin birkózása a forradalom viharos napjai által felvetett kérdésekkel, a marxi államelmélet problémáival és saját harcostársai orthodoxiájával adják a paletta színeit. Az anyag, az adatok dokumentumszerűsége végig dominál; Lenin szépirodalmi megjelenítésben úgyszólván sosem jelenik meg közvetlenül, csak a kortársak (Trockij stb.) néha érzékletes ábrázolásában. A forradalom, a tömegmozgás rajza sokszor plasztikusabb, Lenin alakjának plaszticitását a kortársak különböző fénytörésű prizmáin keresztül való megvilágításon kívül nyilatkozatainak, tanulmányainak és cikkeinek, a különböző feladatok elé állított, különböző körülmények között cselekvő Lenin egy-egy arcvonásának (a vitázó, a szónok stb.) elemzése adja meg. Mi hát akkor az *irodalmi* ebben az életrajzban, mi az, amihez egy író tollára volt szükség? Az egyik, ahogy az adatok és összefüggések tömegében, motívumokat keresve és sokszor csak gyanítva kutatja Gyurkó a *saját* Leninjét, s ezzel alakja világtörténelmi jelentőségének és az orosz forradalom győzelmének közös kulcsát. Ahogy néha meglepően újszerű gondolatokra jutva lehántja róla és tanításáról a megszokás fél évszázadának porát, felidézve Lenin korának gondolkodásmódját, politikai és erkölcsi felfogását, amivel szembeszítve kiderül, hogy ami számunkra már magától értetődő, az csak a lenini és forradalmi világ- és emberátalakítás évtizedeiben vált természetessé, a maga idejében legalábbis meglepő újdonság volt, ha nem botránkyó is egyben. Ahogy, ha nem is a megjelenített alakok plaszticitásában, de legalább a kor levegőjének, az imperializmus és a világháború kora vérző és nyomorgó Oroszországának felidézésében megközelíti, sőt gyakran eléri az esztétikai érzékelhetőség fokát. Ahogy saját magát áthelyezve — beleélve a korba és hőségnek alakjába, átéli vívódásait, hipotetikusán indokolja cselekvése motívumait. S még valamiben: az egész mű felépítésében, szerkezetében. Ebben aligha lehetne fejtalálni akár a tudományos életrajz, akár a hagyományos életrajzi regény epikai szerkezetének elemeit. Csaknem következetesen használja a film montázstechnikáját, a még logikailag összefüggő eseménysorokat is kisebb egységekre darabolva, azonos „fejezet”-címetek római számozással tovább bontva. S itt a premier plan, a csoportkép és a társadalmi tabló létszólág szabad, de mégis jól megkomponált összevágásával tovább fokozza műve esztétikai „mellékhatását”. S ahogy az egyszer már leütött gondolati vagy hangulati motívumok később, némi variációval visszatérnek, a zenei kompozíció bizonyos elemeinek beszivárgásáról is tanúskodnak. Ez a Lenin-portré tehát, amely ha tartózkodik is a lábjegyzetek és hivatkozások nehézkes tudományos apparátusától, esetleges hangsúlytévedései és „irodalmiasabb” tényleírásai (pl. a februári forradalom) ellenére is tudományosan megbízható, jól dokumentált, legalábbis a magyar olvasóközönség számára jórészt ismeretlen, újszerű anyagot közlő — ugyanakkor azonban, ha nem is a hagyományos esztétikai felfogás megjelenítés-követelménye értelmében, de egy modernebb, intellektuálisabb művészetfelfogás értelmében sok tekintetben az esztétikailag hangolt várakozást is kielégíti. Műalkotás és történeti dokumentáció között felúton álló hibrid-műfaj, ahol azonban a műfaji jelleg elmosódása nem csökkenti a mű értékét, hanem inkább fokozza. Érdekes volna pl. az egészet átképzelné egy monumentális, korábrázoló filmalkotáshoz. Néhol csak száraz dokumentumokat tudna adni, néha azonban a forradalmi cselekvés lázában égő, hús-vér ember és tömeg jelenne meg vásznan.

De ha műfaji sajátságainak leírásán keresztül is sikerült talán valamit érzékeltetni a könyv sajátosságaiból és jelentőségéből, igazi érdekességét és értékét mégis csak tartalmi vonatkozásai adják: az az új Lenin-portré, amelyet befolyásolhatott korunk igénye, a személyi kultusz szelleme elleni harc szenvedélye, a tömegek történelmi szerepének és jelentőségének lenini nyomatékú ábrázolása, s ez a nyomaték néhol túlzásba is csaphatott, mégis mindenképpen igazabbnak tűnik a korábbi ábrázolásoknál. A korábbi ábrázolások, melyek Lenin harcostársait Sztálin kivételével nemcsak tévedő s hibáikat megbánva tovább harcoló embereknek, hanem már ebben az időszakban is tudatosan ellenséges erőknek mutatták be, a személyi kultusz és a dogmatizmus

voluntarista politikájának bűvkörében gondolkozva olyan jelentőséget tulajdonítottak néhány ember tudatos cselekvésének és politikai programjának, hogy ezzel akarva-akaratlanul háttérbe szorították a forradalmi mozgásban levő tömegek szerepének jelentőségét. Ebben a könyvben viszont annak a Leninnek a képe és jelentősége bontakozik ki, aki még a harcok központjától távol is, április előtti emigrációjában, majd július utáni illegálisában is élenkben reagál a tömeghangulat és -igény változásaira, mint azok a munkatársai, akik esetleg a forradalmi aprómunka dandárjában elmerülnek, de cselekvésük iránytűjének csak a lenini tanok régi, időközben részben már elavulttá vált tételeit használják. Gyurkó talán túlzottan is nyomatékosítja Lenin váratlan „pálfordulásait”, a forradalom folyamata által feldobott kérdésekre adott meghökkenítő taktikai válaszait, de teljes mértékben helyesen ábrázolja a lenini stratégia, a cél felé törés következetességét. Lehet, hogy szokatlannak és túldramatizáltnak fog tűnni sokak számára a saját pártjának orthodoxiájával való többszöri szembekerülését ábrázoló képek sora, de ezzel Lenin pártját is mozgásában, a forradalmi feladatokhoz való felnövesének folyamatában fogjuk látni, úgy, ahogy alakult a tömegek igényeinek és a forradalom változó szakaszainak nyomására, s nem úgy, mintha egy belső Treuga dei állapotát végig fenntartva, néhány belső ellenséggel könnyedén leszámolva lényegében készen pattant volna ki a forradalom Zeusának koponyájából. S ha a könyvet olvasva, régi beidegzések hatására néha szinte fel is szisszenünk, ha egy-egy merészebb mondatára szinte a szentségtörés érzése kel is fel olvasójában, az nem vitás, hogy Lenin igazi nagyságát, a néptömegekkel való összeforrottságát s a beléjük vetett bizalmát, Lenin valódi, forradalmi optimizmusát ennél teljesebben magyar nyelven még nem ábrázolták. Talán szükséges is, hogy Lenin lekerüljön arról a piederstárlról, ahová saját akarata ellenére emelték, s hogy oda kerüljön, ahol mindig jól érezte magát, ahol vele együtt harcoltak és ahol ellene harcoltak, ahol sebeket kapott és osztogatott: az emberek, a cselekvő tömegek közé. Így lesz tisztább történelmi jelentősége, gondolkodói és életpéldája: a diadalmas forradalomnak áldozott, az alapvető forradalmi célnak mindent alávető, de a forradalom tanait a körülmények követelésére merészen megújító élete. (*Szépirodalmi Könyvkiadó 1967.*)

CSETRI LAJOS

FÖLDES PÉTER: A NAGY OKTÓBER

1881-ben a „Narodnaja Volja” (Népakarat) nevű titkos narodnyik szervezet megölte II. Sándor cárt, az őt követő III. Sándor azonban kegyetlenül megtoroltatta a nem mindennapi eseményt. 1887-ben a pétervári diákok egy csoportja vele is végezni akart. A merénylet nem sikerült, a résztvevőket le tartóztatták, köztük egy ragyogó képességű diákot, Alekszandr Iljics Uljanovot és testvérét, Anna Uljanovát. Alekszandr Iljicsot kivégzik, fivére a fájdalmas megrázkódtatás után kijelenti: „Nem, nem ezen az úton fogunk haladni. Nem ilyen úton kell haladni.” Földes Péter könyve: *A Nagy Október*, amelyet a Móra Kiadó jelentetett

meg a *Képes Történelem* sorozatban, azt az utat követi végig, amelyet Alekszandr Iljics fivére, Vlagyimir Iljics Uljanov (Lenin) választott: a világtörténelem legnagyobb forradalmához vezető utat.

A könyv az Uljanov fivér, Lenin 1895-ös letartóztatásával kezdődik. Itt már mint a narodnyikok jól képzett, könyörtelen ellenfele, a jelzett másik úton íme már sokat megtett forradalmár, a „Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására” nevű forradalmi szervezet vezére áll előttünk. Itt kezdődik a történet és sorra elevenednek meg a lapjaiban az orosz munkásosztály 25 éves küzdelmének nagyszerű állomásai. E 25

év alatt szinte szemünk előtt serdül fel és lesz a világtörténelem formálójája. Következnek az ismerős események: 1905, a Pátyomkin páncélos, a háború évei, az önkényuralom végnapjai, 1917 február és október, a dekrétumok a földről és a békéről, majd az élethalálharc az intervenciók ellen, ismerős legendás hadvezérek jönnek: Csapajev, Frunze, Bugyonnij és a többiek, s maga Lenin, aki a finnországi rejtékhelyéről és a Szmolnijból egyforma ügyességgel irányít. Minden meglevenedik és végül az intervenció fölött diadalmaskodó új, szocialista állam ünnepli a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 3 éves évfordulóját.